

STADSHOLMEN

KARLSHÄLL 1

KARLSHÄLLS GÅRD

Karlshällsvägen 14

LÅNGHOLMEN

Stadsholmen

AB Stadsholmen är Stockholms stads bolag för förvaltning av äldre, kulturhistoriskt värdefulla fastigheter. Vi äger och förvaltar merparten av bebyggelsen inom kulturresevatet östra Mariaberget, Skinnarviksberget, Åsöberget och Vita bergen samt området vid Katarina kyrka. Dessutom är Stadsholmen största fastighetsägare i Gamla stan, på Långholmen och i Djurgårdsstaden. Vi äger och förvaltar även gårdar i ytterstaden – stamfastigheter från vilka stadens moderna förorter vuxit fram. För närvarande omfattar beståndet 279 fastigheter med drygt 700 byggnader, som inrymmer 1633 lägenheter och 804 lokaler. Stadsholmen är ett dotterbolag till AB Svenska Bostäder.

Stadsholmen bildades 1936 av samfundet S:t Erik för att rusta upp några kvarter i Gamla stan. Stadsholmen är det äldre namnet på denna stadsdel. 1967 förvärvade Stockholms stad bolaget och överförde merparten av sitt äldsta bostadsbestånd till Stadsholmen. Under åren har även Stadsholmen övertagit byggnader från andra fastighetsägare som byggnadsstyrelsen, kriminalvården och Gatu- och fastighetskontoret i Stockholm.

Med tiden har ett synsätt vuxit fram där antikvariska principer baserade på varje hus historia och förutsättningar blivit vägledande för hur byggnader och yttre miljö ska förvaltas och rustas. Flertalet av våra fastigheter har högsta klassificering (blå) vilket innebär att de har så stora kulturhistoriska värden att de motsvarar kraven för byggnadsminnen. För oss är byggnadsvård ett vardagsarbete och allt vi gör präglas av respekt för husen och deras historia.

FAKTABLAD

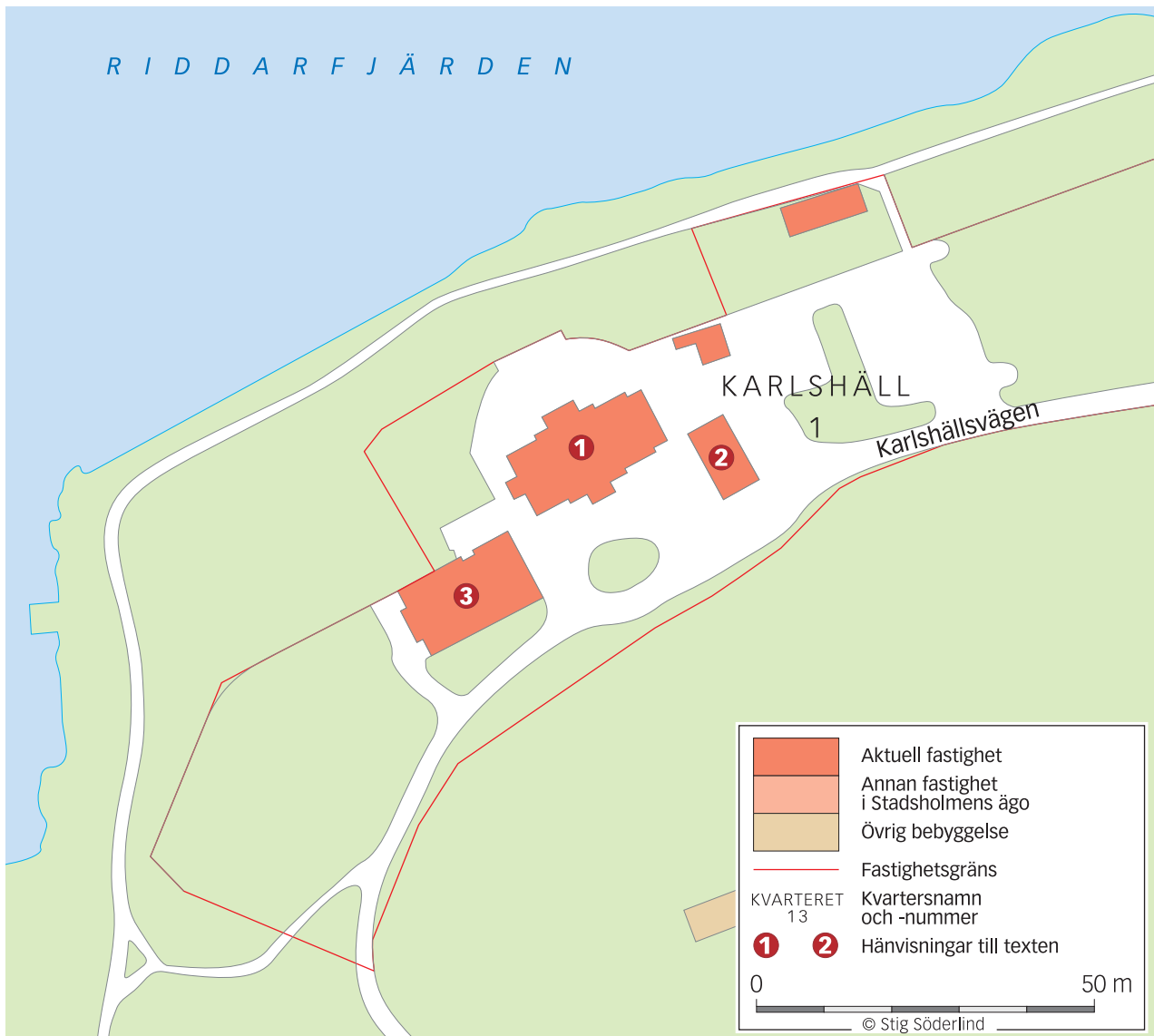
Byggnader och miljöer berättar ofta något om vår historia. Genom byggnaderna kan vi få veta hur staden och samhället förändrats. Husen ger oss också kunskap om hur människor har arbetat, bott och inrett sina hem och de speglar även olika gruppers livsvillkor.

Somliga hus är väldokumenterade och omskrivna medan andra är mer anonyma. Under några år har vi tillsamman med Stadsmuseet i Stockholm arbetat med att sammanställa en kortfattad information om alla våra fastigheter; information om när husen byggdes, hur de har förändrats och hur de har använts under åren.

För att kunna beskriva den enskilda fastighetens historia har vi dels besökt varje hus för att se vad som finns kvar från äldre tid och dels letat uppgifter i arkiv och litteratur. En del nya foton har tagits för att illustrera faktabladet.

För att hinna med alla fastigheter inom rimlig tid har arbetet byggts på lättåtkomliga uppgifter. Ingen fullständig arkivforskning har alltså gjorts och de historiska beskrivningarna är därför inte heltäckande. Ibland kan uppgifter i olika arkiv också vara motsägelsefulla och det har inte alltid funnits möjlighet att reda ut frågetecken. Faktabladet kan därför komma att fördjupas och förändras vid nya undersökningar i framtiden.

Faktabladet finns samlade på Stadsholmens webbplats www.stadsholmen.se

- 1 HUVUDBYGGNADEN**
- 2 ÖSTRA FLYGELN**
- 3 VÄSTRA FLYGELN**

ÖSTRA FLYGELN MED DELVIS SYNLIG KALKBRUKSSTOMME VID UPPRUSTNINGEN I BÖRJAN AV 1950-TALET. FOTO F. LARCKE, SSM F55017.

Karlskölls gård byggdes 1838 som bostad för Carl Modéer som var byggnadschef vid Långholmsfängelset. Huvudbyggnaden och de två flyglarna, som tillkom något senare, är så kallade gjutna kalkbrukshus, en byggnadsteknik som är mycket ovanlig i Stockholmsområdet.

År 1875 köpte "Brännvinskungen" Lars Olsson Smith gården för att använda den som sommarställe, vilket var typiskt för förmögna stockholmare vid den här tiden. Smith anlade en praktfull trädgård med bland annat terrasser ner mot Mälaren. Det var även han som lät uppföra den originella tillbyggnaden till den västra flygeln. Den innehöll en musik- och biljardsalong och utformades i fornnordisk stil av den kände arkitekten Magnus Isaeus. I huvudbyggnaden finns exklusiva franska papperstapeter från samma tid bevarade.

Fastigheten Karlsköll 1 är blåvärderad enligt Stockholms stadsmuseums kulturhistoriska klassificering. Det innebär att den har ett synnerligen stort kulturhistoriskt värde.

OMRÅDESBESKRIVNING

Långholmen är i dag en plats med stora grönområden som används för rekreations- och fritidsaktiviteter. Mittpartiet av ön domineras fortfarande av fängelsekomplexet som avvecklade sin verksamhet på 1970-talet. På ön finns flera kulturhistoriskt värdefulla miljöer som skyddas i stadens översiktsplan. Till dessa räknas Sjötullens byggnad från 1700-talet, Karlskölls gård, Mälarvarvet och delar av det före detta fängelset.

Inom fängelsekomplexet har största delen av bebyggelsen ett stort kulturhistoriskt värde. De äldsta delarna av anläggningen tillhörde malmgården Alstavik som Kronan köpte in 1724, och vars huvudbyggnad uppfördes på 1670-talet. Här inrättades ett spinn-

HUVUDBYGGNADEN OCH FLYGLARNA FRÅN SYD-ÖST. FOTO J. MALMBERG.

och rasphus, det vill säga en arbetsinrättning för bland annat småkriminella, prostituerade och tiggare. Under 1740- och 1750-talet uppfördes flera byggnader enligt ritningar av stadsarkitekt Johan Eberhard Carlberg. Sedan dess har fängelsesystemet reformerats flera gånger vilket avspeglas i om- och tillbyggnader av fängelsemiljön. Till denna hör även ett flertal byggnader utanför fängelsemurarna som används som bostäder.

HISTORIK

En bostad för byggnadschefen

Den västra delen av Långholmen bebyggdes förhållandevis sent. Karlshälls gård uppfördes 1838 av Carl Modéer som var byggnadschef vid Långholmens fängelse. Modéer, som med sin familj redan var bosatt på Långholmen, skrev 1836 ett brev till Kungl. Maj:t och ansökte om att få bygga ett bostadshus på den bergiga västra delen av ön. Intresserad av ny byggnadsteknik som han var, ville han att byggnaden

skulle uppföras enligt den så kallade Rydinska metoden, som ett slags gjutet kalkbrukshus.

Byggnadstekniskt experiment

Tekniken med att gjuta hade fördelar gentemot träbyggande, då materialet var betydligt mindre brandfarligt samtidigt som ingredienserna inte var lika kostsamma som sten eller tegel. Ett kalkbrukshus bestod av en trästomme med horisontellt påspikade bräder, som fungerade som gjutform i vilken man packade kalkbruk med inblandning av småsten. När stommen torkat hårdnade det och kunde jämföras med ett stenhus och fick därmed samma försäkringsvärde.

På Karlshäll bestod gjutmassan istället av lera, sand, vatten och halm, men konstruktionen var densamma. Bräderna var sedan lerklinade, putsade och målade, ursprungligen med oljefärg, och huset såg till det yttre ut som ett vanligt stenhus. Av olika skäl rönt den här byggnadstekniken inga större

VÄSTRA FLYGELNS TILLBYGGNAD FRÅN 1877 MED DE KARAKTERISTISKA, HÖGA FÖNSTREN PÅ GAVELN. MOT DEN PUTSADE MUREN LÅG TIDIGARE ETT VÄXTHUS. FOTO J. MALMBERG.

framgångar och i Stockholmstrakten finns endast ett fåtal dokumenterade exempel.

Carl Modéer fick inte bo särskilt länge i sitt kalkbrukshus. Han dog 1842, men hans maka och deras barn stannade kvar i ytterligare ett antal år. Modéer och hans familj lät även bygga två flygelbyggnader i samma byggnadsteknik som huvudbyggnaden samt ekonomibyggnader, ladugård, tvättstuga och verkstad. År 1858 blev C. F. J. Lindström ny ägare av Karlshälls gård och under hans knappt 20 år som innehavare expanderade gården, både vad gäller byggnader och mark, bland annat anlades en kägelbana.

1865 års brandförsäkring

År 1865 togs en brandförsäkring på fastigheten som berättar om hur huset var inrett vid den tiden. Enligt försäkringsprotokollet fanns på huvudbyggnadens norra långsida en öppen veranda på fyra träkolonner. Verandan hade ett underliggande förva-

ringsutrymme och en plåtbeklädd altan som vilade på sex järnkolonner. Taket var täckt med tjärad papp och hade vissa plåtdekorationer.

Huset byggdes för att kunna hysa två familjer. Bottenvåningen innehöll förstuga, tambur, kök med spis, järnspis och bakugn samt fem rum. Den var tillgänglig både från norr och söder samt genom köksingången på östra gaveln. Rummen var inredda med bröstnings- och fönsterpaneler, tapeter och kakelugnar. Från förstugan ledde en trärappa upp till andra våningen, som hade i stort sett samma planlösning och inredning som bottenvåningen. Alla rum hade brädgolv. På vindsvåningen fanns två små rum med kakelugnar, mittelbandslistor och tapetklädda väggar. Från vindsvåningen nådde man genom en liten trärappa lanterninen som hade en klocka.

Västra flygelns bottenvåning innehöll en förstuga med brädgolv och limfärgsmålade väggar, tre rum med kakelugnar samt ett kök med spis och järnspis.

DETALJ AV HUVUDBYGGNADENS FASAD MOT SJÖSIDAN MED FINT ARBETADE LISTER AV TRÄ. FOTO J. MALMBERG.

På vinden fanns två rum med kakelugnar. Alla rum hade socklar, mittelbandslistor, tapetklädda väggar och panelade tak. Yttertakets var klätt med papp.

I den östra flygeln fanns på bottenvåningen en förstuga, ett kök, ett rum med kakelugn och två ”kallrum”, alltså utan värmekälla. En trärappa ledde upp till vindens tre rum med kakelugnar och ett kallrum. Alla rum hade socklar, tapetklädda väggar och panelade tak. Yttertakets var ursprungligen klätt med plåt.

Brännvinskungen bygger om

Den stora förändringen kom dock omkring 1874 då den förmögne brännvinsfabrikören Lars Olsson Smith köpte gården för att ha som sommarbostad på bekvämt avstånd från sin spritfabrik på Reimersholme. Smith lät under de närmaste åren uppföra flera nya byggnader, och på terrasser ner mot vattnet anlade han en praktfull prydnadsträdgård, som ansågs vara en av de finaste i Stockholm. De byggnader som tillkom på gården var bland annat portvaktsstuga (Grindstugan), stall, lusthus, sjöbod och badhus med simbassäng. Den västra flygeln byggdes ut med

ett växthus åt söder och en musik- och biljardsalong åt väster. Som arkitekt för både Grindstugan, stallet och flygelns tillbyggnader anlätades Magnus Isaeus.

Isaeus ritade flygelns tillbyggnader i fornnordisk stil med en hög och bred gavel med stora fönster. Det inre upptas helt av en sal med en balkong längs östra sidan och interiören är klädd med mörka träpaneler. De kontursågade snickerierna var inspirerade av rysk träarkitektur, som Isaeus kom i kontakt med under världsutställningen i Wien 1873, där han hade ritat den svenska paviljongen.

Även i huvudbyggnaden gjordes vissa förändringar som kan följas i brandförsäkringarna. Den öppna verandan på norrsidan kläddes in, taket täcktes med plåt och köket på andra våningen försvann. På andra våningen fanns nu en stor salong med två praktkakelugnar, ett rum med tygtapetserade väggar och tak samt en alkov med sju stora speglar. Dessutom installerades ett för tiden ultramodernt badrum med ett zinkklätt duschskåp. Duschen försågs med varmvatten från en ”fristående tubular ångpanna av koppar, på murad eldstad av järn och eldfast tegel”, en varmvattenberedare med andra ord. I salen på

SALEN I HUVUDBYGGNADEN. I HÖRNET STÅR EN VITGLASERAD SKÄNKKAKELUGN OCH VÄGGARNA ÄR KLÄDDA MED FRANSKA PAPPERSTAPETER FRÅN 1887. FOTO J. MALMBERG.

bottenvåningen pryddes man väggarna med en serie exklusiva franska papperstapeter av Joseph Dufour med motivet "Paysage Turque", det vill säga ett turkiskt landskap. Detta skedde inför L. O. Smiths dotter Marys giftermål med Turkiets sändebud i Stockholm.

Brännvinslunken kringgår reglerna

L. O. Smith använde under några år sin gård i kampen om spriträttigheterna i Stockholm. Genom att placera tillverkningen av brännvin på Reimersholme, som på den tiden inte tillhörde Stockholms stad, kom han undan de kommunala ordningsstadgarna. För att få stockholmarna att köpa varorna ordnade han gratis färjetrafik från olika platser i staden till Karlshälls bryggor, varifrån kunderna sedan promenerade till spritbutiken på Reimersholme. I slutet av 1880-talet hade dock affärerna börjat gå sämre och 1899 sålde familjen gården.

Karlshäll blir vårdhem

Från 1904 fram till 1940 drevs Karlshäll i privat regi som vårdhem för psykiskt sjuka. Därefter tog

Stockholms stad över fastigheten och under andra världskriget var det en filial till Sachska barnsjukhuset och fungerade som vårdhem för finska krigsbarn. Läkarna bodde då i Grindstugan, och musik- och biljardsalongen tjänade som förråd.

I början av 1950-talet skedde en upprustning och gården ställdes i ordning som behandlingshem i Stockholms stads regi. Vid dessa arbeten gjordes en del förändringar av rumsdistributionen för att få mer ändamålsenliga lokaler. Bland annat delades stora salen på andra våningen av för att ge två sovsalar och flera av kakelugnarna revs ut.

Behandlingshemmet fanns kvar till 1977 och i mitten av 1980-talet genomgick huvudbyggnaden och flyglarna en omfattande renovering. Då togs till exempel den nya väggen i stora salen på andra våningen åter bort och rummet återfick sin ursprungliga form. I rummet deponerades också en kakelugn från Stadsmuseets samlingar som tidigare stått i Grindstugan.

BYGGNADSBESKRIVNING

Fastigheten består av en huvudbyggnad och två flygel-

DETALJ AV PAPPERSTAPETERNA AV JOSEPH DUFOUR MED MOTIVET "PAYSAGE TURQUE", TURKISKT LANDSKAP, FRÅN 1887. FOTO J. MALMBERG.

byggnader grupperade kring en gårdsplan. Runt om husen finns rester av en trädgårdsanläggning och norr om huvudbyggnaden sluttar tomten ner mot Mälaren.

Huvudbyggnaden

Karlskölls huvudbyggnad har i stort sett kvar sin ursprungliga gestaltning från 1830-talet med kalkbruksstomme i två våningar och putsad fasad. Södra och norra långsidorna har utskjutande mittpartier med frontespiser, den norra sidan har även en inklädd veranda i två våningar. Runt hela byggnaden löper en profilerad gesims i trä som på mittpartierna har dekorationer av meanderbård. Taket är plåttäckt och har en åttkantig lanternin prydd med en vindflöjel av plåt och årtal 1838. Ytterdörrarna på södra sidan är i empirestil och inramas av pilastrar med ett entablement och en plåttäckt baldakin i gråmålat trä. De sexdelade fönstrens karmar och bågar byttes ut vid renoveringen på 1980-talet. På gavlarna finns två runda fönster och ett lunettfönster som troligen är ursprungliga.

I huvudbyggnadens interiörer finns mycket bevarat från byggnadstiden 1838 och den stora ombyggnaden på 1870-talet. Merparten av innerdörrarna är halvfranska och kommer från 1830-talet. Både bottenvåningens och andra våningens salar har pardörrar från 1870-talet. Bröstpaneler, golvsocklar och fönstersnickerier i de flesta rum är original från 1830-talet.

De flesta innertaken är gipsade och har hålkälslistor, på vindsvåningen i enklare utförande. I bottenvåningens sal är taklisten bemålad, troligen samtidigt som väggtapeterna tillkom omkring 1887. I ett fåtal rum finns äldre trägolv med breda furuplank, i övriga linoleummattor och i förstugan nyligen inlagda stenplattor. Från förstugan i bottenvåningen leder en trätappa med två träkolonner upp till andra våningen. Byggnaden hade ursprungligen kakelugnar i alla rum, varav endast tre finns bevarade.

Östra flygeln

Östra flygeln är ett kalkbrukshus i en våning med inredd vind. Huset liknar huvudbyggnaden till sitt

yttre med frontespiser på långsidorna och gulputsade fasader. Taket är täckt med plåt. Fönstren är tvådelade och har grå foder i trä. Gavarna har runda fönster och frontespiserna var sitt lunettfönster, troligtvis från byggnadstiden 1838. Ytterdörren är en pardörr av empiretyp med överfönster. Den ursprungliga rumsdistributionen är oförändrad, förutom att de södra två små rummen på bottenvåningen har slagits ihop till ett större. Flertalet innerdörrar, dörrfoder och golvsocklar är från 1830-talet medan de fyra bevarade kakelugnarna är från olika tider.

Västra flygeln

Västra flygelns ursprungsbyggnad är i stort sett identisk med östra flygeln, både vad gäller exteriören och rumsdistributionen. Huset har också bevarade snickerier, dörrar och kakelugnar från 1800-talet.

Tillbyggnaden från 1877, som ansluter till ur-

sprungshusets västra långsida, har en träkonstruktion med upphöjd mittdel och plåtklätt tak med kontursågade vindskivor. Södra ytterväggen är murad och putsad och gränsade tidigare till ett växthus som nu är rivet. Övriga fasader har gråmålad träpanel. Mitt-delen på västra gaveln har höga fönster som sträcker sig nästan till takfoten. Sidornas fönster är rundbågade med dekorerade omfattningar i trä. Södra och norra fasaderna har breda rundbågade sexdelade fönster.

Hela interiören upptas av en kombinerad musik- och biljardsalong med synliga takstolar och panel av pärlspont. I nivå med fönsterbänkarna går en profilerad mittelbandslist och mellan fönstren på södra och norra långsidorna har de ursprungliga inbyggda hyllorna bevarats. Västra kortsidan domineras helt av de höga fönstren och östra kortsidan har en balkong som vilar på träpelare och kontursågade arkadbågar.

GEMENSAMT ANSVAR FÖR VÅR LEVANDE HISTORIA

Byggnader och miljöer med stort kulturhistoriskt värde berättar alltid något väsentligt. Det kan handla om stadsutveckling, samhällsförändringar, arkitektur, stilideal eller hantverksmetoder, men också om hur människor har bott och inrett sina hem eller om de skilda livsvillkoren för olika sociala skikt. Att fastigheterna byggts om och moderniserats under årens lopp är en del av historien.

Vi och våra hyresgäster är tillfälliga brukare i ett långvarigt historiskt skede. Vi har ett gemensamt ansvar för att aktivt och på ett varsamt vis bevara de värdefulla miljöerna till framtida generationer. Varsamhet kan bland annat innebära att behålla äldre planlösningar och att vara rädd om inredningsdetaljer som paneler, dörrar, lister och kakelugnar. Anpassningar och förändringar kan ske, men utan att vi förvanskar oersättliga värden. Individuella bedömningar måste alltid göras från fall till fall. Vi ska inte glömma att stilar och behov skiftar över tiden. Det vi idag kan tycka vara otidsenligt kan av kom-

mande generationer upplevas positivt och värdefullt.

Att använda traditionella material som kalkputs eller oljefärg är också viktigt, liksom att utforma nya inredningsdetaljer så att de passar i miljön. Vid vanlig städning och rengöring måste vi ta hänsyn till att de material och ytskiktsbehandlingar som finns i husen – till exempel trä, kalksten, stuck, oljefärg, limfärg och linoleum – är ömtåliga och kräver särskild försiktighet. Även innergårdar och trädgårdar har sina särskilda förutsättningar och ska skötas och utvecklas så att karaktären bevaras.

Stadsholmen har samlat sina riktlinjer för fastighetsunderhåll i broschyren "Ett stockholmskt kulturarv – att förvalta borgarhus och kåkar". Alla hyresgäster har fått skriften, men den finns också på vår hemsida. Här finns också några konkreta råd om hur man som hyresgäst bäst vårdar de gamla husen och miljöerna. På Stockholms stadsmuseums hemsida finns allmän information om byggnadsvård, www.stadsmuseum.stockholm.se.